

ANOTACIONS SOBRE EL PAPER DE LA UNIVERSITAT EN L'ARQUEOLOGIA CATALANA ELS DARRERS ANYS

Núria Rafel i Fontanals

“La història és filla del seu temps.
La seva preocupació és,
doncs, la mateixa que pesa
sobre els nostres cors
i els nostres esperits”.

F. Braudel

Segurament poca gent posaria en qüestió que un dels mots que podrien sintetitzar el camí recorregut per l'arqueologia catalana en els darrers deu anys seria el de **canvi**. La valoració que es faci d'aquest procés de canvi, complex i desigual, és tot un altre assumpte, en el qual, naturalment, podríem trobar els parers més diversos. La instauració d'un nou règim polític a l'Estat, la recuperació de la capacitat d'autogovern en el marc de l'anomenat Estat de les Autonomies i el subsegüent traspàs de competències en matèria de cultura tingué com a conseqüència que l'arqueologia catalana passés a ser una competència exclusiva de la Generalitat de Catalunya que, ben aviat, creà la pròpia estructura administrativa per tal de gestionar-la. Així naixia el Servei d'Arqueologia.

Aquest conjunt de circumstàncies fou un factor desencadenant de l'aparició de nous enfocaments en l'arqueologia catalana, un dels més revulsius dels quals ha estat, a la meua manera de veure, l'atenció envers el que podríem anomenar una política patrimonial de protecció —fins aleshores quasi inexistent— que suposà l'inici d'excavacions de salvament sistemàtiques (el que correntment s'anomenen «excavacions d'urgència») i que és d'esperar que, amb el temps, es converteixin en alguna cosa més que això, és a dir, en una veritable arqueologia preventiva). Excepció feta d'algunes experiències que no han tingut continuïtat (primer Pla de l'Altur), aquest tipus d'excavacions solen tenir com a causa la transformació antròpica del territori, transformació que, en aquesta segona meitat del segle, ha arribat a proporcions mai imaginades. A la meua manera de veure, dins aquest capítol

mereix especial atenció el fenomen de l'anomenada arqueologia urbana, un aspecte de significada importància en la mesura que, d'una banda, a les ciutats es concentra una bona part de les activitats de modificació del territori, entès, en aquest cas molt especialment, com una unitat de significació històrica i, d'altra banda, per la seva condició d'organisme extraordinàriament viu i complex. La pràctica de l'arqueologia a les ciutats suscita i obliga a fer-se una gran quantitat de preguntes que és més fàcil obviar —tot i que sigui igualment deplorable— en un medi rural. Val a dir, pel que fa a això darrer, que, molt possiblement, veurem canviar significativament la situació en els pròxims anys a causa de la progressiva sensibilització social sobre la protecció de l'entorn.

El conjunt de l'acció pública sobre el patrimoni és de cabdal importància perquè d'ella arrenquen la major part de fenòmens nous que, a pesar a vegades de la pròpia administració, han estat element dinamitzador en els darrers anys. La irrupció de l'arqueologia catalana en el terreny de l'anomenada arqueologia urbana ha suposat la irrupció associada de plantejaments nous que afecten molts aspectes: la reflexió epistemològica i metodològica, la problemàtica laboral dels qui treballen en aquest tipus d'intervencions, la intervenció de les administracions locals en la gestió del patrimoni arqueològic urbà, l'optimització de les eines legals de protecció i l'evidència de la seva insuficiència actual, la presència social, el tractament adequat de les restes mobles que resulten de les intervencions i un llarg etcètera que, tot i no ser, naturalment, completament nou, sí que havia constituït fins a la dècada dels vuitanta un camp quasi bandejat per l'arqueologia acadèmica, l'única que s'havia practicat fins aleshores.

Dit d'una altra manera: creiem que l'arqueologia urbana ha actuat com un escenari especialment adequat per posar en evidència els buits, les contradiccions i les insuficiències de l'arqueologia que es practica a Catalunya. La universitat, naturalment, no ha quedat al marge d'aquesta situació. El fet

més rellevant ha estat, a la meua manera de veure, l'evidència de la seva falta d'adequació als requeriments d'una arqueologia moderna i la incapacitat de liderar el procés de canvi de la nostra arqueologia.

L'anàlisi de les diferents possibilitats que una institució amb objectius diversificats, com és la universitat, pot utilitzar i la decisió d'envers quines d'elles s'ha d'inclinar no és fàcil.

Es convé, usualment, que la tasca transmissora i creadora de cultura que ha de desenvolupar la universitat té tres grans vessants: formatiu, investigador i de projecció social. Anàlitzem-los separadament.

La formació

Entenem per formació l'educació i la instrucció en les fonts, mètodes, tècniques i continguts propis de la disciplina que caldrà desenvolupar, conclosa la fase de formació a la universitat, en el terreny professional o investigador.

Creiem que això darrer és important en tant que, si bé la base ha de ser la mateixa, l'exercici de tasques d'investigació bàsica i la pràctica professional en el terreny de l'acció directa i pública (en el sentit de menada per les institucions públiques, que tenen la tutela exclusiva del patrimoni arqueològic en tant que bé social) requereixen formacions específiques. Avui, la nostra universitat té una orientació híbrida: no és una universitat entesa com a comunitat d'investigadors a la manera alemanya, però tampoc no té la capacitat i la sensibilitat suficients per respondre a les noves demandes professionals. El resultat és que la comunitat universitària subsisteix mandrosament i sense capacitat de reacció davant d'un panorama caracteritzat per la fractura entre una docència que a la pràctica és essencialment de continguts i una investigació, gairebé desvinculada d'aquesta, que el cos docent porta a terme en unes condicions, val a dir-ho, molt poc adequades.

La preparació professional i investigadora que en aquests moments ofereixen les universitats catalanes en el terreny de l'arqueologia és, ras i curt, insuficient i obsoleta. D'una banda, l'augment en nombre de l'estudiantat, les insuficiències estructurals i la configuració dels propis Plans d'Estudis dificulta, per no dir que quasi impossibilita, la formació en aspectes essencials: el maneig directe de les fonts, fonamentalment la pràctica de camp, i els fonaments bàsics de la investigació (imprescindibles no ja per a investigar, sinó per a comprendre la disciplina i necessàries, per tant, per a qualsevol persona que vulgui formar-se en el terreny d'una ciència determinada, pensi o no dedicar-se a la investigació). De l'altra, la falta de sensibilitat i de capacitat de canvi fa que la universitat no hagi estat capaç d'incorporar a les seves matèries docents temes, dels quals parlàvem més amunt, relacionats amb el tractament del patrimoni, tals com els jurídics, econòmics, institucionals, logístics, comunicacionals... que, lluny de ser mers aspectes tècnics, com sovint i despectivament considera bona part del món de l'ortodòxia acadèmica, al nostre país i arreu, constitueixen en el seu conjunt un

element del tot necessari si volem fer una ciència per al present i que estigui en condicions d'adaptar-se a les exigències del futur.

Tota una altra qüestió molt diferent és la de com haurien d'inserir-se aquests darrers aspectes en els plans docents. D'una banda, ens sembla evident que qualsevol arqueòleg hauria de tenir-ne almenys uns coneixements bàsics i que, en conseqüència, haurien d'inserir-se en els Plans d'Estudi generals. De l'altra, és clar que el seu aprofundiment estaria específicament indicat per a aquells que volguessin dedicar-se a la pràctica que hem anomenat professional. Pel que fa a la formació bàsica en aquestes matèries, senzillament no existeix en els plans docents universitaris. Pel que fa a la formació específica, l'únic assaig que s'ha realitzat fins ara al nostre país s'ha concretat en un màster de la Universitat de Barcelona («Màster en gestió del Patrimoni Històric-Arqueològic»), seguint una via utilitzada també en altres països (per exemple, la «Maîtrise en sciences et techniques d'archéologie préventive» de la universitat de Tours), la dels cursos de formació de postgrau.

Quant a la pràctica de camp, entesa en el sentit més ampli, es confon sovint amb curtes estades estivals en excavacions arqueològiques, generalment realitzades per les pròpies universitats, que, a la meua manera de veure, resulten molt poc productives des de molts punts de vista. La complexitat actual de les tècniques de camp demana que al capdavant hi hagi equips especialitzats; com que això no acostuma a realitzar-se en la pràctica, o, si es fa, és generalment a costa d'una bona dosi de voluntarisme, la direcció de l'excavació no està capacitada per a dur endavant, alhora, les activitats pròpies de la direcció en si mateixa i una adequada tasca pedagògica envers l'estudiantat que hi col·labora. I tots dos vessants en surten perjudicats. Pel que fa al tema formatiu, que és el que ara ens interessa, l'estudiant que col·labora en una excavació no acaba de sentir-s'hi integrat, en el sentit d'una corresponsabilització (relativa, si es vol) en les tasques pròpies d'aquesta, i no acostuma a copsar completament els objectius investigadors que la guien. Per regla general, el resultat final és que, si bé s'estrena en alguns aspectes de la pràctica de camp, no ha assolit, al final dels estudis universitaris, un aprenentatge global suficient en aquest terreny.

Excavacions arqueològiques que poguessin ser, alhora, veritables centres d'aprenentatge haurien de comptar en primer lloc amb una presència reconeguda i obligatòria en els Plans d'Estudi, amb equips estables prou potents per a atendre els dos vessants —investigador i formatiu— d'aquests tipus de treballs arqueològics i, en un altre ordre de coses, les estades dels estudiants haurien de tenir una durada suficient que els permetés rendibilitzar els primers dies de posada al dia mínima per a integrar-se als mecanismes normals de l'excavació en qüestió (sistemes d'excavació, registre i documentació específics de l'excavació, programa d'investigació global i desenvolupaments parcials). I perquè això sigui possible, cal revisar en profunditat els fonaments sobre els quals es desenvolupen els Plans d'Estudi i o bé dotar les excavacions que incloquin entre els seus objectius el formatiu

dels mitjans adequats o bé, partint d'una òptica completament diferent, possibilitar la integració completa de l'estudiantat en equips d'investigació i donar a aquesta activitat la mateixa categoria que es dona a una assignatura tradicional.

La investigació

A causa de la configuració del panorama investigador a Catalunya, es confon sovint la tasca investigadora dels professors universitaris amb «la investigació» a la Universitat. És clar que una de les tasques d'un professor universitari és la d'investigar (tot i que per al «Ministerio de Educación» de l'Estat no sembla tan clar: es vol implantar ara una nova categoria de professor «no-investigador», un professor «que no vol fer carrera universitària», una mena de «manual parlant», vaja), com també ho és el fet que la universitat en tant que institució no s'ha de limitar a «conservar i transmetre» sinó també a desenvolupar i augmentar la cultura, i que això, naturalment, ho ha de fer a través de la tasca investigadora. Una altra cosa molt diferent, però, és com i on es desenvolupa el conjunt de la investigació, com s'articula i com es finança. En definitiva, quina és la política investigadora del país. I en aquest sentit, val a dir que no som capaços de destriar res que s'assembli a una política clara d'investigació en les diferents declaracions, actuacions i omissions en relació a aquesta qüestió del govern de la Generalitat, a qui correspon, en darrer terme i coordinadament amb les instàncies socials afectades, de dissenyar-la en els grans trets i d'administrar els pressupostos corresponents segons aquest disseny.

Més de deu anys després d'haver assolit el ple autogovern, encara és hora que sapiguem clarament si caminem cap a un model de tipus francès o italià on una institució *ad hoc* està al capdavant de l'activitat investigadora del país (CNRS, CNR, en el cas dels països esmentats), sense que això vulgui dir que en detenti l'exclusiva, o cap a un model de tipus alemany on l'activitat investigadora es canalitza bàsicament a través dels Departaments universitaris, o bé cap a un altre tipus de model mixt. No hi ha hagut, en definitiva, en aquest com en tants d'altres temes, un debat articulat entorn de la qüestió.

D'altra banda, el recent decret sobre coordinació de la recerca i reorganització de la CIRIT (D. 195/1991 del 16 de desembre, DOG núm. 1504) es limita a tractar la investigació des del punt de vista de l'acció que en aquest terreny impulsen els propis departaments de la Generalitat. Tot i que en el decret es reconeix «el caràcter obert de l'activitat científica i, en particular, el fet que l'eficàcia de tot el sistema depèn de múltiples interrelacions i d'una certa autonomia de gestió», les mesures que s'hi arbitren semblen adreçar-se, no a cap dels models abans esmentats, sinó a un model —una forma devaluada del que ja existeix a l'estat— en el si del qual té primàcia la decisió política directa sobre el parer dels propis centres d'investigació. Tenir una política d'investigació és, òbviament, necessari, però això no ha de ser sinònim de dirigisme polític de la investigació. La reflexió sobre la

relació entre ciència i política i sobre la corresponent imposició de criteris polític-mercantilistes a la investigació és amplíssima i està en aquests moments prou a l'ordre del dia per assajar aquí de traçar-ne ni que siguin unes pinzellades; recordem, tanmateix, el conegut cas, que ha esdevingut paradigmàtic, de la retirada dels fons públics a l'equip d'investigació integrat per J.D. Watson, M. Wilkins i F.H. Crick, que proposà el model tridimensional per a l'estructura de l'ADN, model que serví per explicar la duplicació de la cèl·lula i la transmissió de la informació genètica i pel qual fou concedit el premi Nobel de Medicina, el 1962, als investigadors esmentats.

Presidida pel Conseller d'Ensenyament, que en designarà el vice-president, i integrada per catorze vocals representants de tots els Departaments de la Generalitat (que han de tenir rang de secretari general o de director general i que són nomenats pels consellers respectius) i un secretari, la CIRIT, que, amb tot, comptarà amb «l'assessorament i suport de les principals institucions de recerca i sectors econòmics en funció de la seva incidència o rellevància en els àmbits de la ciència i la tecnologia», serà l'encarregada de proposar un pla de recerca, amb la corresponent memòria pressupostària i mecanismes de seguiment, que aprovarà el Govern. Aquest pla de recerca «integrarà totes les accions que portin a terme els diversos Departaments de la Generalitat». Paral·lelament, es crea un fons incremental incorporat al pressupost de la CIRIT per tal de completar les accions dels Departaments. D'altra banda, es fa menció al fet que el president de la CIRIT podrà sol·licitar assessorament als especialistes, ja siguin persones o institucions, que cregui convenient i afegeix que regularment se sol·licitarà assessorament a l'Institut d'Estudis Catalans els estatuts del qual estableixen, en l'article segon, que una de les finalitats de la institució és la de contribuir a la planificació, la coordinació i la realització de la recerca en les diferents àrees de la ciència i de la tecnologia (Estatuts de l'Institut d'Estudis Catalans, DOG 5/6/89). L'única al·lusió a activitats de recerca que no siguin les que «porten a terme els diversos Departaments de la Generalitat» és la menció que les accions de «foment general de la recerca» seran portades a terme pel Departament d'Ensenyament i el fet que es crea la Subdirecció General de Recerca, que depèn de la Direcció General d'Universitats i en la qual s'integra l'antiga secretaria de la CIRIT.

Després d'una llarga etapa de dubtes, que s'han posat de manifest, entre d'altres, en l'ambigua posició pel que fa a l'Institut d'Estudis Catalans i en la política de repartidora de la CIRIT, ens trobem encara mancats d'una definició clara, globalitzadora i pública de la política d'investigació a Catalunya.

És natural, doncs, que la situació actual creï desconcert, dispersió de mitjans i contradiccions evidents. Valgui un exemple: mitjançant la molt recent publicació (DOG núm. 1518, 15.11.1991, pp. 5741 a 5743) d'un decret sobre les intervencions arqueològiques (D. 231/1991 de 28 d'octubre) i una ordre (O. de 28 d'octubre) que aprova «les bases que han de regir la concessió de subvencions per a la realització d'in-

tervencions arqueològiques incloses en projectes de recerca arqueològica o intervencions arqueològiques puntuals», el Departament de Cultura posa, de fet, en mans de les universitats i dels seus equips bona part de la programació i realització de les excavacions d'investigació a Catalunya. Si s'aplica la lletra de la normativa esmentada, fora d'aquestes només es realitzaran les pròpies excavacions del Departament de Cultura —que són, en principi, aquelles relacionades amb la protecció del patrimoni arqueològic—, les que vulguin portar a terme i finançar les administracions locals, aquelles que comptin amb un finançament privat i, potser, les que duguin a terme alguns museus. A aquells que coneixen el tema, no se'ls amagarà que en aquests moments la major part de les excavacions que usualment es qualifiquen de recerca es fan amb el suport de la universitat. A partir d'ara, però, la universitat no haurà de respondre només científicament d'aquestes actuacions sinó també financerament. I això és exactament el mateix que dir que, tot i que en darrer terme les autoritzacions d'excavació les atorga el Departament de Cultura, la primera paraula a l'hora d'engegar programes d'investigació la tindrà la universitat. I s'ha arribat a aquest resultat amb una suma de decisions que semblen més aviat una mena de garbuix. D'altra banda, no s'ha pres cap disposició en el sentit de capacitar les universitats per fer front al recolzament financer que se'ls demanarà a partir d'aquestes noves disposicions. Aquesta situació no serà de cap de les maneres el fruit d'una reflexió en profunditat en el marc global de l'arqueologia catalana, ni tan sols de les pròpies universitats.

Amb tot això no volem jutjar la bondat d'un plantejament en què les universitats tinguin el paper principal en la programació de la investigació, sinó que volem denunciar el fet de la constant indefinició i falta de solidesa de les decisions, a vegades, com en aquest cas, molt importants, que afecten l'arqueologia catalana. Per no dir que es cau en contradiccions, si més no aparents: en aquest cas, aquestes decisions no semblen estar gaire ben coordinades amb les disposicions sobre coordinació de la recerca a què hem fet al·lusió més amunt, ni amb el fet que no es vulgui dotar amb pressupostos autònoms les universitats catalanes recentment aprovades pel Parlament de Catalunya a proposta del govern.

Capítol a part mereix el tema de la inversió en investigació arqueològica. Fins ara el Departament de Cultura de la Generalitat, a través del Servei d'Arqueologia, realitzava directament la major part de la inversió que es fa a Catalunya en matèria d'arqueologia. Fa ja un temps que va començar d'aplicar una política consistent a abandonar camps d'actuació que fins aleshores havia assumit (la publicació de memòries n'és un exemple). No es tracta, però, que es cregui més convenient que aquestes accions no les porti a terme directament el Departament de Cultura i siguin canalitzades a través d'altres institucions, sinó que sembla que es creu que són camps que s'han d'abandonar, que «no valen la pena». El veritable quid de la qüestió, però, és el fet que els pressupostos corresponents senzillament han desaparegut. Pel que fa a les publicacions, cal remarcar que les memòries d'excavació són la base a partir de la qual es traurà rendibilitat a la inversió feta

en el treball de camp. Sense elles, les excavacions d'investigació perden el sentit. Ja que sembla que una qüestió tan òbvia no ha estat entesa pel Departament de Cultura, potser valgui la pena esmentar la recomanació d'ICROM als seus estats membres en el sentit que «considerin la publicació com una part integral de l'excavació i la financin adequadament» (12a. Sessió de l'Assemblea General, Roma, maig de 1983, desenvolupant en aquest punt la Recomanació de la UNESCO en la 9a. Conferència General, Nova Delhi, desembre de 1956). Ara, els pressupostos d'inversió en excavacions que no realitzi el propi Departament també s'han suprimit. L'explicació oficiosa és, segons sembla, de caràcter tècnic-administratiu (s'han passat al capítol de subvencions). Sap greu veure com una administració tan jove ha caigut ja en un (entre altres) del vicis de les burocràcies esclerotitzades: creure que és la societat qui s'ha d'adaptar als procediments administratius i no els procediments administratius els que han de servir la societat.

Així, en lloc d'estar reflexionant i parlant seriosament sobre la investigació arqueològica a Catalunya, estem, els uns, perdent el temps en qüestions de procediment, els altres, veient-les venir sense cap mena de capacitat de reacció i d'iniciativa.

En aquests moments, el volum d'inversió més alt en treballs arqueològics està destinat a les excavacions d'urgència. Per moltes raons, la qüestió mereix que ens hi detinguem. Cal dir, com a pas previ, que és clar que l'excavació d'urgència o salvament és un mal menor; s'ha d'anar, doncs, en la mesura que sigui possible, a reduir-les. I l'única forma de fer-ho és impulsant una arqueologia preventiva, aspecte que durant tots aquests anys ha estat, val a dir-ho, bastant descarat. La relació inversió/rendibilitat científica de les actuacions d'urgència d'aquests anys ofereix un balanç clarament negatiu. Creiem que en aquest terreny, sens dubte la universitat hauria de jugar-hi un paper. Però ni l'administració, en línies generals, no li ha donat oportunitat d'acomplir-lo ni la universitat no ha sortit gaire airosa de la seva diligència a reclamar-lo. I si en algun cas, com ara el de la intervenció de l'Antic Portal de Magdalena de Lleida, aquesta col·laboració, que creiem indefugible, ha cristal·litzat, la bondat dels resultats ha abonat, sens dubte, la correcció del plantejament. On és, doncs, el problema? A parer meu, en una falta de confiança de l'administració, d'una banda, i en un desinterès de la universitat en la corresponsabilització social que, en definitiva, justifica la seva intervenció en aquesta qüestió, de l'altra. Efectivament, a la meua manera de veure, la universitat catalana està ancorada, si més no pel que fa al nostre camp disciplinar, en una ortodòxia academicista que qualificaríem d'essencialista, en el sentit que no sembla ser gaire sensible al caràcter canviant dels valors.

La funció social

Si bé, com hem dit en començar, tothom sembla estar d'acord en el fet que una de les funcions de la universitat és la

de la seva projecció social, la forma en què aquesta projecció s'ha de materialitzar és objecte de divergències.

D'una manera sintètica, podríem resumir les posicions de la manera següent: d'una banda, aquells que creuen que la universitat ha d'acomplir amb la seva missió social a través de la realització correcta de les funcions investigadora i formativa i, de l'altra, aquells que creuen que, a més d'això, la universitat ha de gosar tenir formes més directes de projecció social.

És possible que en una altra situació fossim, personalment, del primer parer, però en un país i en una disciplina que estan en un profund procés de construcció i canvi, l'atrinxerament en aquesta posició ens sembla senzillament un subterfugi que permet a la universitat d'inhibir-se d'assumpes, tals com la política investigadora global, que són decisius, d'una forma directíssima, per al desenvolupament correcte de la seva tasca i d'altres com, posem per cas, la incidència de la implantació urbana sobre el patrimoni, que afecten l'arrel mateixa del sentit social de l'arqueologia. La natural i necessària divisió de funcions i objectius entre les diverses institucions que formen part del cos social no ens sembla argument per a sostreure's de la participació, que nosaltres creiem obligatòria, en el disseny de les polítiques d'actuació global. Sostenir que la universitat no ha de participar en temes com la política investigadora, de protecció del patrimoni arqueològic, de rendibilització social de les actuacions... ens sembla tant com reclamar un estatut privilegiat caracteritzat per la falta de responsabilitats.

Cloenda

La creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat marca una fita en l'arqueologia catalana, no tant en ell mateix, sinó perquè és, en definitiva, el resultat de transformacions profundes en l'entorn polític i social. Deu anys no donen gaire perspectiva, però potser sí la suficient per observar que la primera part d'aquests anys estigué marcada per un dels canvis generals més importants que ha sofert l'arqueologia catalana en tota la seva història. Aquesta dinàmica de canvi, però, ha quedat fossilitzada, esperem que momentàniament, pel fet que les àmplies expectatives que les circumstàncies van generar s'han anat veient en bona part defraudades.

Cal, d'ara en endavant, consolidar, racionalitzar i, sobretot, millorar tot allò de bo que els canvis a què hem fet al·lusió puguin generar. Ara, però, comencem a entrar en la majoria d'edat i ningú, ni persones ni institucions, no pot esperar que les solucions vinguin donades. I la universitat, menys que ningú.

ABSTRACT

This paper deals with some aspects on the state of Archaeology in Catalunya considering the role of the University in it. Basically, the paper tries to analyse whether or not

the University, as an institution, is able to fulfil the needs and aims brought about by the changes in Archaeology during the eighties. This is examined from three perspectives: education, research and the relationship with society, which are the aims of University. After these considerations, Barcelona University is believed to have behaved conservatively over these years and to have been unable to change as fast as Catalan Archaeology, in practice, did.

Núria RAFEL ha treballat tant en el camp de l'administració (Servei d'Arqueologia de la Generalitat) com en el de la Universitat, on ara és professora titular de Prehistòria (Estudi General de Lleida). Com a resultat d'aquesta doble dedicació, s'ha interessat en qüestions organitzatives de l'arqueologia catalana i, pel que fa a la tasca investigadora, s'ha centrat en el terreny de la protohistòria catalana.